

Received: April 12, 2025
Accepted: May 20, 2025
Available online: May 25, 2025

Sevinj Shabanova

Tayanch doktorant
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Toshkent, O‘zbekiston

ISPAN VA O‘ZBEK BADIY ADABIYOTIDA KO‘Z SO‘ZINING ASSOTSIATIV BOG‘LANISHLARI

ANNOTATSIYA

Mazkur tadqiqotda ispan va o‘zbek badiiy adabiyotida qo‘llanilgan ko‘z so‘zi bilan bog‘liq ramziy ma‘nolarni qiyosiy tahlil qilish maqsad qilib tanlangan. Tadqiqotning asosiy vazifalari madaniy va tarixiy matnlarda “ko‘z” motivining asosiy ramziy o‘lchamlarini aniqlash va kategoriyalash, ularning o‘ziga xos namoyon bo‘lishini qiyosiy o‘rganish, matnlaro bog‘lanishlarni o‘rnatish va adabiy ma‘nolar qurilishida “ko‘z” motivining funksiyasini tushuntirishdir.

Tadqiqot metodologiyasi qiyosiy matniy tahlil va assotsiativ bog‘lanish usullariga asoslangan. Tahlil jarayonida ispan adabiyotidan F.G. Lorca, M. de Servantes, P.Neruda, o‘zbek adabiyotidan esa A.Navoiy, A.Qodiriy, Cho‘lpon, E.Vohidov kabi ijodkorlarning asarlari o‘rganilgan. Tahlil diqqat bilan o‘qish, kontekst tahlili, tematik kodlash, qiyosiy tahlil va talqin sintezi bosqichlarida olib borilgan.

Tadqiqot natijasida “ko‘z” motivining o‘nta asosiy ramziy holati aniqlangan: 1) qalb ko‘zguasi va ichki dunyoning ifodasi; 2) ma‘rifat, bilim va ma‘naviy uyg‘onish ramzi; 3) muhabbat va oshiqlik ramzi; 4) tabiat va universal tushunchalar bilan bog‘liq assotsiatsiyalar; 5) qo‘rquv, hayrat, vahima ifodalovchi vosita; 6) maqol, ibora va xalq donishmandligi manbai; 7) ruhiy va jismoniy holat ifodasi; 8) insonning ijtimoiy va ma‘naviy o‘rnini ifodalovchi vosita; 9) badiiy tasvir va ko‘chma ma‘nolarda qo‘llaniladi; 10) madaniy va milliy xususiyatlarni ifodalovchi vosita.

Xulosa qismida tadqiqot natijalari “ko‘z” motivining madaniy, tarixiy kontekstga bog‘liq o‘zgarishlarni aks ettirsa-da, o‘z ma‘nolarini

Sevinzh Shabanova

PhD Student
Uzbekistan State World Languages University
Tashkent, Uzbekistan
E-mail: sevinj8888@mail.ru
ORCID iD: 0000-0001-7401-8412

ASSOCIATIVE CONNECTIONS OF THE WORD *EYE* IN SPANISH AND UZBEK LITERARY WORKS

ABSTRACT

This study performs a comparative analysis of symbolic meanings attributed to eye in Spanish and Uzbek literary works. The objectives include identifying and categorizing principal symbolic dimensions of the ‘eye’ motif across cultural and historical contexts, conducting comparative analysis of their manifestations, establishing intertextual connections, and comprehending the ‘eye’ motif’s function in constructing literary meanings.

The research methodology employs comparative textual analysis and associative connections. In the course of analysis, the works of authors such as F.G. Lorca, M. de Cervantes, and P.Neruda from Spanish literature, alongside A.Navoi, A.Kadiri, Cholpon, and E.Vahidov from Uzbek literature, were examined. The analysis was conducted through stages of meticulous reading, contextual analysis, thematic coding, comparative analysis, and interpretative synthesis.

As a result of the research, ten primary symbolic states of the ‘eye’ motif were identified: 1) the reflection of the soul and the inner world; 2) a symbol of enlightenment, knowledge, and spiritual awakening; 3) a symbol of love and romance; 4) associations with nature and universal concepts; 5) a means of expressing fear, surprise, and panic; 6) a source of proverbs, expressions, and folk wisdom; 7) expression of mental and physical states; 8) a means of expressing the social and spiritual status of an individual; 9) use in artistic images and figurative meanings; 10) a means of expressing cultural and national characteristics.

In conclusion, research findings show that

davrlar, janrlar va adabiy an'analardan o'tib ketuvchi ramziy motiv ekanligini tasdiqlaydi. Ispan va o'zbek adabiyotida ko'z orqali muhabbat, hayrat, idrok, bilim kabi tushunchalar ifodalanib, har ikki milliy adabiyotda ham "ko'z" bilan bog'liq assotsiatsiyalar milliy tafakkurdagi obrazli idrok, dunyoni poetik anglash an'analarni tushunishga xizmat qiladi. Bu esa milliy adabiyot va madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq anglash, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: qiyosiy adabiyotshunoslik, she'r, ramziylik, ko'z motivi, assotsiativ bog'lanish, matniy tahlil, ispan adabiyoti, o'zbek adabiyoti, idrok, zamon.

while the 'eye' motif reflects cultural and historical variations, its meanings transcend eras, genres, and literary traditions. In both Spanish and Uzbek literature, concepts of love, wonder, perception, and knowledge are conveyed through eyes, and these associations contribute to understanding figurative perception and poetic comprehension in national thought. This is significant for understanding national literature and culture, and preserving national values.

Key words: comparative literary studies, poetry, symbolism, eye motif, associative connection, textual analysis, Spanish literature, Uzbek literature, perception, time.

KIRISH

Adabiyot – xalqning ko'zgu timsolidir. Unda har bir millat o'zining tafakkurini, dunyoqarashini, hayotga munosabatini aks ettiradi. "Ta'kidlash joizki, adabiyot hayotni va inson dunyosini san'atning boshqa turlariga nisbatan keng aks ettiradi. Bu jihatdan san'atning hech bir turi adabiyot bilan bellasholmaydi" [Ulug'ov, 2018].

"Adabiyotning inson ongiga ta'sir doirasi asrlar osha keng ko'lamli bo'lganligidan har bir millatning ziyoli qatlami, albatta, bu imkoniyatdan unumli foydalanish istagida insonlar orasidagi u yoki bu muammolarni o'quvchining eng nozik his-tuyg'ularini qo'zg'atadigan yo'sinda yetkazish uchun turli mavzudagi badiiy asarlarni yaratib kelishgan [Raxmatullayeva, 2024; 228].

So'z san'atining eng muhim xususiyatlaridan biri – so'zlarning ko'p qatlamli ma'no qirralariga ega bo'lishi, bir so'zning turli-tuman assotsiativ bog'lanishlar orqali boyitilishidir. Milliy adabiyotlardagi qiyosiy tahlillar esa yashirin ma'nolarni ochishda, turli xalqlar tafakkuridagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ko'z – barcha tillarda, jumladan ispan va o'zbek adabiyotida ham juda ko'p va xilma-xil ma'nolarda qo'llaniluvchi, go'zallik, idrok, bilim, sezgi, hissiyot, muhabbat, ma'naviyat kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan chuqur ma'noli so'zdir. Ko'zlar insonning ichki dunyosi bilan atrof-muhit o'rtasidagi ko'prik vazifasini bajaradi. Odatda ular insonning ruhiy va jismoniy holatini, his-tuyg'ularini, kayfiyatini, fikrlarini tushunishga imkon beradi [Mirzoev, 2024; 8].

Tilshunos olim R.G. Echevarya ta'kidlaganidek, ko'z o'zining ikki tomonlama holati tufayli alohida o'rin egallaydi: ko'rishning jismoniy organi sifatida hamda bilim, idrok va dunyoni tushunish metaforasi sifatida [González Echevarría, 2001].

Ma'lum bir tana elementi universal mavzularni ifodalaydigan ko'p qirrali adabiy resursga qanday aylanishini ochib berish tadqiqotning ahamiyatini belgilaydi. Ko'z so'zi atrofidagi assotsiativ bog'lanishlarni tahlil qilish, shuningdek, adabiyot aniq va tanish elementlardan murakkab ma'nolarni yaratish mexanizmlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Adabiyotda ko‘z ramziylikni o‘rganish bo‘yicha muhim tadqiqotlar mavjud. J.Starobinski XVIII-asr fransuz adabiyotida qarash haqida fundamental tadqiqot o‘tkazib, vizual idrok va hokimiyat tuzilmalari o‘rtasidagi bog‘liqliklarni o‘rnatdi [Starobinski, 2002]. Keyinchalik, M.Fuko distopik asarlarni adabiy tahlil qilish uchun chuqur ahamiyatga ega bo‘lgan nazorat va ijtimoiy nazorat metaforasi sifatida “panoptik” tushunchasini ishlab chiqdi [Foucault, 1983].

Ispan tilidan O.Pas meksika she‘riyatida ko‘zning ramziy funksiyasini tahlil qildi [Paz, 1993], G.Echevarya esa lotin amerika she‘ri realizmida “ko‘z” motivini o‘rgandi. Fantastik adabiyotga kelsak, S.Todorov janrning takrorlanuvchi elementi sifatida “ko‘rinmas narsalarni ko‘radigan ko‘z”ning muhimligini ta‘kidladi [Todorov, 2013]. “From words to gender: Quantitative analysis of body part descriptions within literature in Portuguese” [Silva et al., 2024] nomli maqolada adabiyotda tana qismlarining gender nuqtayi nazaridan tahlili keltirilgan va ko‘zning ispan adabiyotida o‘ziga xos ma‘nolarga ega ekanligini ko‘rsatilgan.

Biroq bu tadqiqotlarda mavzuni o‘ziga xos nuqtayi nazardan yoki ma‘lum adabiy an‘analarga qaratilgan holda yondashilgan. “Ko‘z” motivining turli ramziy o‘lchamlarini aniqlaydigan va turli adabiy an‘analar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni o‘rnatadigan muntazam va qiyosiy tahlil mavjud emas. Ushbu maqola keng va namunali adabiy korpusda ko‘z motivini tahlil qilishga assotsiativ bog‘lanish usulini qo‘llaydigan integrallashgan yondashuv orqali bu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Assotsiativ bog‘lanish usuli orqali ispan va o‘zbek badiiy asarlarida ko‘z so‘zining turli ramziy va funksional o‘lchamlarini muntazam ravishda tahlil qilish, takrorlanuvchi naqshlarni va kontekstual o‘zgarishlarni o‘rnatish muhimdir. Maqolada ispan va o‘zbek adabiyotida “ko‘z” motivining asosiy ramziy o‘lchamlarini aniqlash va kategoriyalash, turli adabiy asarlarda ushbu o‘lchamlarning o‘ziga xos namoyon bo‘lishini qiyosiy tahlil qilish, “ko‘z” motividan foydalanishga asoslangan matnlarda bog‘lanishlarni o‘rnatish, madaniy va tarixiy o‘zgarishlar bilan bog‘liq holda ko‘z ramziylikning rivojlanishini aniqlash, adabiy ma‘nolar qurilishida “ko‘z” motivining funksiyasini tushunish uchun integrativ talqin asosini taklif etish kabi maqsadlar qo‘yilgan:

1. “Ko‘z” motivi ko‘rish va bilimning falsafiy va madaniy konsepsiyasidagi o‘zgarishlarni aks ettiruvchi evolyutsiyani ko‘rsatadi.

2. Ko‘zning ramziy funksiyalari o‘ziga xos adabiy an‘analarga ko‘ra o‘zgaradi, lekin umumiy ma‘no yadrosini saqlab qoladi.

3. “Ko‘z” motivining ramziy o‘lchamlarini qiyosiy tahlil qilish bir-biridan uzoq bo‘lib ko‘rinadigan asarlar o‘rtasida matnlarda muhim bog‘lanishlarni o‘rnatishga imkon beradi.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqot qiyosiy matniy tahlil va assotsiativ bog‘lanish usuliga asoslangan sifatli yondashuvni qabul qiladi. Matniy tahlil aniq adabiy asarlarda ko‘z motivining o‘ziga xos namoyon bo‘lishini aniqlash va o‘rganishga imkon beradi, assotsiativ bog‘lanish usuli esa alohida matnlardan o‘tib ketadigan ma‘no tarmoqlarini o‘rnatishni

osonlashtiradi. Bu yondashuv ham o‘ziga xos matnli namoyon bo‘lishlarning batafsil tahlilini, ham turli asarlarni bog‘laydigan keng ma’no tovlanishlarini aniqlashga imkon beradi.

Badiiy adabiyotda ko‘zning tilga olinishi keng tarqalgan bo‘lib, ko‘plab shoir va mualliflar unga murojaat qilishgan, chunki u insonning nigohini anglatadi. She’riyatda va nasrda so‘zning mavjudligi bizning ko‘rishning jismoniy a’zosi bilan mashg‘ulligimizning aksidir [Shabanova, 2025; 246].

Tahlil jarayonida ispan adabiyotidan F.G. Lorca, M. de Servantes, P.Neruda, A.Machado, J.R. Ximenez, G.G. Markes kabi adiblarning asarlari, o‘zbek adabiyotidan esa A.Navoiy, A.Qodiriy, Cho‘lpon, Oybek, A.Qahhor, E.Vohidov, M.Yusuf kabi ijodkorlarning asarlari o‘rganildi.

Tahlil qilingan materiallar quyidagi mezonlarga ko‘ra tanlangan:

1. Ko‘z motivining sezilarli mavjudligi.
2. O‘ziga xos adabiy an’analar ichidagi vakillik.
3. Vaqt bo‘yicha xilma-xillik (klassik matnlardan zamonaviy matnlargacha).
4. Geografik va madaniy xilma-xillik.

Tahlil quyidagi qadamlar bo‘yicha o‘tkazildi:

1. Diqqat bilan o‘qish: “ko‘z” motiviga oshkora yoki noaniq havolalarni o‘z ichiga olgan fragmentlarni aniqlash.

2. Kontekst tahlili: o‘ziga xos konnotatsiyalarni aniqlash uchun darhol matnli kontekstni o‘rganish.

3. Tematik kodlash: fragmentlarni dastlabki ramziy o‘lchamlarga ko‘ra kategoriyalash.

4. Qiyosiy tahlil: turli asarlar orasida “ko‘z” motivini qo‘llashdagi o‘xshashliklar va farqlarni aniqlash.

5. Talqin sintezi: uzil-kesil ramziy o‘lchamlarni o‘rnatish va ularning o‘ziga xos namoyon bo‘lishlarini tahlil qilish.

NATIJALAR

Har bir qadam bo‘yicha ispan va o‘zbek adabiyotidan misollar quyida keltiriladi:

1. Ko‘z – qalb ko‘zgusi va ichki dunyoning ifodasi sifatida. Ispan adabiyotida ko‘z (isp. “ojos”) ko‘pincha qalb ko‘zgusi, ichki dunyoning tashqi ifodasi sifatida tasvirlanadi. F.G. Lorcaning “Romansero xitano” (“Loli romansero”) to‘plamidagi “Romanse de la luna, luna” (“Oy romansi”) she’rida ko‘z orqali qo‘rquv va hayrat ifodasi yaqqol ko‘rinadi:

*El niño la mira, mira.
El niño la está mirando.
En el aire conmovido
mueve la luna sus brazos
y enseña, lúbrica y pura,
sus senos de duro estaño* [García Lorca, 1998; 28].

*Bola oyga tikiladi, tikiladi.
Bola unga termulib turibdi.*

*Hayajonlangan havoda oy o'z qo'llarini silkitadi,
Pokiza bag'rini ko'kka tutadi.* (Muallif tarjiması)

Ushbu she'rda bolaning ko'zi orqali uning qo'rquv, hayrat va go'zallikka muhabbat tuyg'usi ifoda etiladi. "Mira, mira" ("qaraydi, qaraydi") – so'zining takrorlanishi bolaning hayratlanish darajasini kuchaytirmoqda. Bu yerda ko'z – ichki kechinmalarni, dunyoni idrok etishni aks ettirmoqda.

M. de Servantesning mashhur "La-manchalik ziyrak idalgo Don Kixot sarguzashtlari" asarida Don Kixotning Dulsineyaga bo'lgan sevgisi ko'z orqali bunday tasvirlanadi:

Sus ojos son soles, sus mejillas rosas, sus labios corales, perlas sus dientes, alabastro su cuello, mármol su pecho, marfil sus manos, su blancura nieve [...] [Cervantes Saavedra, 1995; 86].

Uning ko'zlari – quyoshlardir, yanoqlari – atirgullar, lablari – marjonlar, tishlari – marvarid, bo'yni – oq marmar, ko'kragi – marmar, qo'llari – fil suyagi (ispanlarga xos nafislikni ifodalash vositasi), oqligi – qor [...]. (Muallif tarjiması)

Bu parchada ko'zning quyosh bilan bog'lanishi – sevgilining ko'zi nur, hayot, quvonch manbai ekanligini, uning ko'zi orqali Don Kixotning qalbida hayot va ilhom uyg'onishini ko'rsatadi. Ko'z – sevgilining shunchaki tashqi go'zallik unsuri emas, balki oshiqning butun ichki dunyosini, ruhiyatini o'zgartiradigan kuchdir.

G.G. Markesning "Yolg'izlikning yuz yili" ("Cien años de soledad") romanida ko'z orqali personajlar ichki olami bunday ochib beriladi:

Tenía los ojos abiertos, pero no veía, ni sentía, ni escuchaba, porque su mente estaba completamente abstraída en el recuerdo de épocas muy antiguas [García Márquez, 1999; 52].

Ko'zlari ochiq edi, lekin u ko'rmas, his qilmas, eshitmas edi, chunki uning fikri butunlay juda qadimiy davrlar xotirasiga g'arq bo'lgan edi. (Muallif tarjiması)

Bu jumladagi "Ko'zlari ochiq, lekin ko'rmas edi" iborasi personajning jismonan hozir, ammo ruhan o'tmishda ekanligini ko'rsatadi. Ko'z – shunchaki ko'rish a'zosi emas, balki inson ruhining, uning ichki olamining holatini ko'rsatuvchi belgidir.

O'zbek adabiyotida ham ko'z qalb ko'zgusi sifatida talqin qilinadi. Alisher Navoiy g'azallarida ko'z va ko'ngil o'rtasidagi bog'liqlik juda teran tasvirlangan:

*Ko'zumdin sochilur har lahza daryoyi g'amin, ey do'st,
Bu gavharlarniki ko'rgach, rahm qilg'aysen manga* [Navoiy, 1991].

Mazkur baytda ko'z orqali to'kilgan yoshlar – qalbdagi g'am-alamning, iztirob va tug'yonning tashqi ifodasi sifatida tasvirlanadi. Navoiy ko'zdan oqqan yoshlarni gavharga qiyoslaydi – bu oshiqning qalbidagi tuyg'ular qimmatini va samimiyligini ko'rsatadi.

A.Firdavsiy "Shohnoma" asarida qahramonlardan birining ko'zlarini tasvirlar ekan:

Ko'zlari ikki qora dengiz misol, ulardan nur yog'ilardi misli hilol [Firdavsiy, 2012].

A.Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida Kumushning ko‘zlari tasviri orqali uning nozik qalbi, ichki dunyosi ochib beriladi:

Kumushning ko‘zlari... Bu ko‘zlarda shunday bir ma’no, shunday bir sir bor ediki, kishi unga tikilgach, beixtiyor o‘zini unutar, o‘zligidan kechardi [Qodiriy, 2000; 118].

Kumushning ko‘zlaridagi ma’no va sir – uning nozik qalbi, boyitilgan ma’naviy dunyosi, teran fikrlari va tuyg‘ularining ifodasi. Yozuvchi ko‘z orqali qahramonning tashqi go‘zalligini emas, balki ichki go‘zalligini, uning botiniy dunyosini tasvirlashga harakat qiladi.

M.Yusuf she’rlarida ham ko‘z orqali qalb holati ifodalanadi:

*Yuragimda dardim ko‘p, ko‘zlarimda yoshim ko‘p,
Sog‘inchlardan egildi maysaday qomatingiz [Yusuf, 2007].*

Bu misralarda ko‘zdagi yosh – yurakdagi dardning bevosita ifodasi sifatida keladi. Shoir uchun ko‘z yoshi – qalbidagi sog‘inch, iztirob, alam va muhabbatning moddiy ko‘rinishidir.

2. Ko‘z – ma’rifat, bilim va ma’naviy uyg‘onish ramzi. Ispan adabiyotida “ko‘z” tushunchasi ko‘pincha bilim, ma’naviy uyg‘onish, kelajakni ko‘ra bilish ramzi sifatida ham qo‘llaniladi. A.Machadoning “Proverbios y cantares” (“Maqollar va qo‘shiqlar”) to‘plamidagi mashhur she’rida bunday satrlar bor:

*Caminante, son tus huellas
el camino y nada más;
Caminante, no hay camino,
se hace camino al andar.
Al andar se hace el camino,
y al volver la vista atrás
se ve la senda que nunca
se ha de volver a pisar [Machado, 2008].*

*Yo‘lovchi, sening izlaring
yo‘ldir va boshqa hech narsa emas;
Yo‘lovchi, yo‘l yo‘q,
yo‘l yurishdan paydo bo‘ladi.
Yurishdan yo‘l paydo bo‘ladi,
va orqaga nazar solganda
hech qachon qayta bosib o‘tilmaydigan
so‘qmoq ko‘rinadi. (Muallif tarjimas)*

Ushbu she’rda “volver la vista atrás” (“orqaga nazar solish”) – o‘tmishni tahlil qilish, undan saboq olish, ma’naviy uyg‘onish ma’nosida keladi. Ko‘z orqali odam o‘z hayot yo‘lini, tajribasini ko‘ra oladi va bu bilim kelajak yo‘lini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

G.G. Markesning “Kolera davridagi muhabbat” (“El amor en los tiempos del

cólera”) romanida “ko‘z” tushunchasi bilim va tushunish ramzi sifatida qo‘llaniladi:

Era como si hubiera descubierto una nueva forma de ver las cosas simples de cada día con una sabiduría diferente [García Márquez, 1985; 211].

Go‘yo u kundalik oddiy narsalarni yangicha donishmandlik bilan ko‘rishning yangi usulini kashf etganday edi. (Muallif tarjiması)

Bu jumlada “Ko‘rish” – shunchaki jismoniy ko‘rish emas, balki tushunish, anglash, ma’naviy donishmandlik ma’nosida qo‘llanilgan. Ko‘z – bilim va ma’rifat olish vositasi sifatida talqin etilmoqda.

O‘zbek adabiyotida “ko‘z” tushunchasi ma’rifat, bilim, ma’naviy uyg‘onish ramzi sifatida keng qo‘llaniladi. Ayniqsa, “ko‘zi ochilmoq” iborasi ilm-ma’rifat olish, jaholatdan qutulish ma’nosida tez-tez uchraydi.

A.Qahhorning “O‘tmishdan ertaklar” qissasida bu ma’no yaqqol aks etadi:

Maktab uning ko‘zini ochdi, dunyoda nimalar bo‘layotganini ko‘rsatdi [Qahhor, 1988; 76].

Bu parchada “ko‘z ochilishi” – ilm-ma’rifat orqali dunyoqarashning kengayishi, ilgari noma’lum bo‘lgan narsalarni anglash, tushunish ma’nosini ifodalaydi. Ko‘z – bilim va ma’rifat ramzi sifatida qo‘llanilmoqda.

Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanida Zebining “ko‘z ochilishi” – uning o‘z ahvoli, jamiyat, atrofdagi munosabatlarning mohiyatini anglay boshlashini bildiradi:

Zebi uchun go‘yo ko‘z ochilgan, u atrofidagi narsalarni ilk bor ko‘rayotgandek edi [Cho‘lpon, 2000; 154].

Bu o‘rinda “ko‘z ochilishi” – nafaqat ko‘rish, balki tushunish, anglash, ma’naviy uyg‘onish ma’nosida keladi. Ko‘z – ma’naviy idrok, anglash, tushunish qobiliyatining ramzi sifatida talqin etiladi.

A.Navoiy asarlarida “ko‘z” ma’rifiy ma’noda, haqiqatni ko‘rish, ilohiy sirlarni anglash vositasi sifatida talqin etiladi:

*Ochilsa ko‘zi ma’rifat ahlig‘a,
Yopug‘liq eshiklar bo‘lur ochiliq* [Navoiy, 1991].

Bu misralarda “Ko‘z ochilishi” ma’naviy-irfoniy ma’noda kelib, ilohiy haqiqatlarni anglash, botiniy sirlarni kashf etish ma’nosini anglatadi. Ko‘z – ma’naviy bilim, irfon, donishmandlik ramzi sifatida qo‘llanilgan.

3. Ko‘z – muhabbat, oshiqlik ramzi. Ispan adabiyotida “ko‘z” tushunchasi muhabbat, oshiqlik ramzi sifatida alohida o‘rin tutadi. P.Nerudaning “Yigirma muhabbat she’ri va bir umidsiz qo‘shiq” (“Veinte poemas de amor y una canción desesperada”) to‘plamining 20-she’rida ko‘z orqali muhabbat ifodalanadi:

*Puedo escribir los versos más tristes esta noche.
Escribir, por ejemplo: “La noche está estrellada,
y tiritan, azules, los astros, a lo lejos”.*

*El viento de la noche gira en el cielo y canta.
 Puedo escribir los versos más tristes esta noche.
 Yo la quise, y a veces ella también me quiso.
 En las noches como ésta la tuve entre mis brazos.
 La besé tantas veces bajo el cielo infinito.
 Ella me quiso, a veces yo también la quería.
 Cómo no haber amado sus grandes ojos fijos* [Neruda, 2011].

*Men bugun kechasi eng g'amgin she'rlarni yoza olaman.
 Masalan, yozish: "Kecha yulduzlar bilan to'la,
 va uzoqda moviy yulduzlar titraydi".*

*Kecha shamoli osmonda aylanadi va qo'shiq aytadi.
 Men bugun kechasi eng g'amgin she'rlarni yoza olaman.*

Men uni sevdim va ba'zan u ham meni sevardi.

Bunday kechalarda u mening qo'llarimda edi.

Men uni cheksiz osmon ostida ko'p marta o'pdim.

U meni sevardi, ba'zan men ham uni sevardim.

Qanday qilib uning katta, harakatsiz ko'zlarini sevmalik mumkin. (Muallif tarjimasini)

She'rdagi "Cómo no haber amado sus grandes ojos fijos" ("Qanday qilib uning katta, harakatsiz ko'zlarini sevmalik mumkin") misrasida ko'z – muhabbat, oshiqlik, joziba manbai sifatida tasvirlanmoqda. Shoirning ma'shuqasiga bo'lgan sevgisi uning ko'zlari bilan bog'liq. Ko'zlar – ma'shuqaning eng ta'sirchan, eng jozibador qismi, muhabbat va oshiqlik ifodasidir.

F.G. Lorkaning "Gacela de la terrible presencia" ("Dahshatli mavjudlik g'azali") she'rida ko'z orqali muhabbat bunday ifodalanadi:

Yo quiero que el agua se quede sin cauce.

Yo quiero que el viento se quede sin valles.

Quiero que la noche se quede sin ojos

y mi corazón sin la flor del oro [García Lorca, 1998; 45].

Men suvning o'zansiz qolishini istayman.

Men shamolning vodiysiz qolishini istayman.

Men kechaning ko'zlarisiz qolishini istayman,

va yuragimning oltin guldani mahrum bo'lishini. (Muallif tarjimasini)

Mazkur she'rda "Kechaning ko'zlarisiz qolishi" – yulduzlarisiz tun, qorong'u, zulmat ma'nosida kelmoqda. Ammo chuqurroq ma'noda, bu satrlar oshiqning sevgilisiz, uning ko'zlarisiz qolish dahshatini ifodalaydi. Kechaning ko'zlari – yulduzlar, oshiqning hayoti – sevgilisining ko'zlari. Ularning yo'qligi – hayotning ma'nosizligi, zulmatga cho'mishdir.

O'zbek mumtoz adabiyotida "Ko'z" tushunchasi muhabbat va oshiqlik ramzi sifatida juda keng qo'llaniladi. A.Navoiy g'azallarida ko'z bilan bog'liq poetik obrazlar ko'plab uchraydi:

*Ko 'zung ne balo qaro bo 'lubtur,
Kim jonu ko 'ngul anga asir o 'ldi* [Navoiy, 1991].

Bu baytda ma'shuqaning qora ko'zlari – oshiqning qalbi va jonini asir qiluvchi sehr-jodu manbai sifatida tasvirlanmoqda. Ko'z – ishq boshlanuvchi, oshiqning qalbiga yo'l ochuvchi mo'jizaviy kuch.

Z.M. Bobur lirikasida ham ko'z bilan bog'liq muhabbat assotsiatsiyalari ko'p uchraydi:

*Ne ko 'z birla boqay, ne til bila aytay sanga,
Nedinkim ko 'z qusurliq, til qosirliq bandamen* [Bobir, 1971].

Bu baytda Z.M. Bobur ko'zni sevgilisiga qarab zavqlanish, muhabbatini izhor etish vositasi sifatida talqin qiladi. Ammo shoirning ko'zi va tili sevgilisining go'zalligi oldida ojiz va qosirdir.

E.Vohidov she'riyatida ko'z orqali muhabbat ifodalanishi o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi:

*Ko 'zlariningda porlar baxt yulduzi,
Qalbinning eng yorug ' quyoshi o 'zing* [Vohidov, 2018].

Shoirning bu misralarida ma'shuqaning ko'zlari baxt va nur manbai sifatida tasvirlanadi. Ko'z – sevgilining eng ta'sirchan, eng jozibador qismi, oshiqning baxt va ilhom manbai.

H.Olimjon "Ko'zlaringga to'y madim" she'rida sevgilining ko'zlarini bunday tasvirlaydi:

*Oy yuzingga boqsam ham to 'ymadim,
Ko 'zlaringga boqsam ham to 'ymadim.
Ohulardek chopqir, o 'ynab-o 'ynab
Qochmog 'ingga boqsam ham to 'ymadim* [Olimjon, 1951].

Shoirning bu she'rida sevgilining ko'zlari – ohudek chopqir, jozibador, sirli va sehrli. Ko'z orqali butun muhabbat mavzusi ochib beriladi, oshiq va ma'shuq o'rtasidagi his-tuyg'ular ko'zlar vositasida ifodalanadi.

4. Ko'z – tabiat va universal tushunchalar bilan bog'liq assotsiatsiyalar. Ispan adabiyotida "ko'z" tushunchasi ko'pincha tabiat unsurlari bilan bog'liq holda qo'llaniladi. X.R. Ximenezning "Qalbdagi tun" ("Noche de corazón") she'rida osmon va ko'z o'rtasidagi bog'lanish tasvirlanadi:

*El cielo azul, sin nubes,
abre sus ojos dorados
—luceros—, mientras la tierra
se adormece en su regazo* [Jiménez, 1992; 63].

*Moviy osmon, bulutsiz,
o 'zining oltin ko 'zlarini ochadi
—yulduzlar—, yer esa*

uning bag'rida uxlashga ketadi. (Muallif tarjiması)

Ushbu she'rda osmonning ko'zlari – yulduzlar sifatida tasvirlanmoqda. Osmon – ko'zlarini ochgan, ya'ni yulduzlar charaqlab chiqqan, yer esa – osmon bag'rida uxlashga ketgan. Ko'z – nur, hayot, uyg'onish ramzi sifatida tasvirlanadi.

F.G. Lorkaning “Romance del emplazado” (“Chaqirilganlarning romantikasi”) she'rinda tabiat va ko'z bog'lanishi yaqqol ko'rinadi:

*Las estrellas tenían
calladitos los ojos,
y vientos peregrinos
despeinaban los montes* [García Lorca, 1998; 89].

*Yulduzlarning
ko'zlari jim edi,
va sayyoh shamollar
tog'larning sochlarini to'zg'itardi.* (Muallif tarjiması)

Mazkur she'rda yulduzlar ko'z sifatida tasvirlanmoqda. Yulduzlarning ko'zlari jim – ya'ni yulduzlar xira, kam nurli. Yulduzlar – osmonning ko'zlari, ular orqali osmon koinotga boqadi.

G.G. Markesning “Oshkora qotillik qissasi” (“Cronika de una muerte anunciada”) romanida tabiat va ko'z o'rtasidagi bog'lanish bunday tasvirlanadi:

El rio era como un torrente de hierro fundido entre dos arboledas [García Márquez, 1981; 42].

Daryo ikki tog' oralig'idagi eritilgan temir oqimi kabi edi. (Muallif tarjiması)

Bu parchada daryo – eritilgan temir oqimiga qiyoslanmoqda. Daryo – yerning ko'zi, uning orqali yer o'z bag'ridagi hayotni ko'radi, kuzatadi, o'z suvlarini oqizadi. Bu o'rinda daryo – ko'z ma'nosida, ya'ni ko'rish, kuzatish, oqizish, harakatlanish ma'nolarida kelmoqda.

O'zbek adabiyotida ham “ko'z” tushunchasi tabiat unsurlari bilan bog'liq holda qo'llaniladi. Mirtemir she'riyatida buloq va ko'z o'rtasidagi bog'lanish yaqqol ko'rsatib berilgan:

*Tog' bag'ridan otilgan buloqlar,
Yer ko'zidan chiqqan zilol suvlar* [Mirtemir, 1980; 96].

Shoirning bu misralarida buloqlar yerning ko'zi sifatida tasvirlanadi. Ko'z – hayot manbai, zilollik, poklik, soflik ramzi. Buloq va ko'z o'rtasida o'xshashlik munosabati o'rnatilgan – ikkalasi ham hayot manbai, poklik, shaffoflik timsolidir.

A.Oripov she'riyatida ham ko'z va tabiat o'rtasidagi bog'lanish keng qo'llaniladi:

*Ko'kda quyosh, yerda chashma ko'zi bor,
Ikkovi ham nurga, suvga kon bo'ldi* [Oripov, 2000].

Bu misralarida shoirning chashma – yerning ko'zi, quyosh esa osmonning ko'zi sifatida tasvirlanadi. Ikkovi ham hayot manbai, yorug'lik va poklik ramzi.

E.Vohidovning “O‘zbekim” she’rida esa vatanning ko‘zi obrazi uchraydi:

*Bobolarning ruhlari shod bo‘lsin,
Yurtning ko‘zi doimo obod bo‘lsin* [Vohidov, 2018].

Shoirning bu misralarida “yurtning ko‘zi” deganda yurtning eng qadrlı, eng aziz joylari, markaziy shaharlari, ma’naviy-madaniy maskanlari nazarda tutilmoqda. Bu o‘rında “ko‘z” markaz, qalb, asos ma’nolarida qo‘llanilgan.

5. Ko‘z – qo‘rquv, hayrat, vahimani ifodalovchi vosita. Ispan adabiyotida “Ko‘z” tushunchasi qo‘rquv, hayrat, vahima va sirlilik ifodasi sifatida ham tez-tez uchraydi. F.G. Lorkaning “Amalillo” she’rida ko‘z orqali qo‘rquv va vahima ifodalangan:

*Cuando llegaban los cuatro
compañeros de la niña,
las cuatro muchachas del pueblo
con los ojos muy abiertos
como cuatro miedos blancos* [García Lorca, 1998; 117].

*Qizning to‘rt jo‘rasi kelganda
qishloqning to‘rt qizi
to‘rt oq qo‘rquv kabi
ko‘zlari katta-katta ochilgan holda.* (Muallif tarjimasi)

Ushbu parchada “ko‘zlari katta-katta ochilgan” – qizlarning qo‘rquv va hayrat holatini ifodalaydi. Ko‘zning kattalashishi – qo‘rquv, hayratlanish, vahima belgisi sifatida keltirilgan.

G.G. Markesning “Yolg‘izlikning yuz yili” romanida ko‘z orqali vahima va hayrat quyidagicha ifodalanadi:

Sus ojos se abrieron de terror como nunca había visto [García Márquez, 1999; 137].

Uning ko‘zlari hech qachon ko‘rilmagan darajada dahshatdan katta ochildi. (Muallif tarjimasi)

Bu jumlada ko‘zlarning katta ochilishi – dahshat, qo‘rquv, hayrat belgisi sifatida kelmoqda. Ko‘z holatining o‘zgarishi – personajning ruhiy holatini, uning qo‘rquvini, hayratini ifodalovchi vosita.

O‘zbek adabiyotida ham ko‘z orqali qo‘rquv, hayrat, ajablanish kabi hissiyotlar ifodalanadi. Oybek asarlarida bunday misollar ko‘p uchraydi:

Yusufbek hoji ko‘zlari ola-kula bo‘lib ketdi, yuzidagi rangi o‘chdi [Oybek, 1985; 78].

Mazkur jumlada “Ko‘zlarining ola-kula bo‘lib ketishi” – qahramonning qo‘rquv, hayrat, sarosimaga tushganligini bildiradi. Ko‘z – ichki tug‘yon, qo‘rquv, hayajon kabi his-tuyg‘ularni ifodalovchi vositadir.

A.Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida ham ko‘z orqali qo‘rquv va hayrat ifodalanadi:

Otabek qo'rqanidan ko'zlari olayib ketdi, yuzidagi qon qochdi [Qodiriy, 2000; 205].

Bu parchada “Ko'zlarning olayib ketishi” – qo'rquv, hayrat, sarosima belgisi sifatida qo'llanilgan. Ko'z – qahramonning ruhiy holati, qalb tug'yoni va hayajonini ifoda etuvchi vosita.

6. Ko'z – maqol, ibora va xalq donishmandligi manbai. Ispan adabiyotida ko'z bilan bog'liq ko'plab maqol va iboralar adabiy asarlarga singib ketgan. M. de Servantesning “Don Kixot” asarida bunday iboralardan foydalanilgan:

En tierra de ciegos, el tuerto es rey [Cervantes Saavedra, 1995; 173].

Ko'rlar mamlakatida bir ko'zli – podshohdir. (Muallif tarjimasini)

Bu maqol – bilim va ma'rifat darajasi past bo'lgan jamiyatda ozgina bilim ham katta qadrlangan muhitni ifodalaydi. Ko'z bu o'rinda bilim, ko'ra bilish qobiliyati, donishmandlik ramzi sifatida kelmoqda.

Yana bir mashhur ispan maqoli “Los ojos son el espejo del alma” (“Ko'zlar – qalbnig ko'zqusidir”) “Don Kixot” asarida va boshqa ko'plab ispan adabiyoti namunalarida uchraydi. Bu maqol ko'zlar orqali insonning ichki dunyosi ko'rinishini, ko'zlarning qalb ahvolini aks ettirishini ifodalaydi.

G.G. Markesning “El amor en los tiempos del cólera” (“Kolera davridagi sevgi”) romanida “Ojos que no ven, corazón no siente” (“Ko'zlar ko'rmasa, yurak ham his qilmaydi”) maqoli qo'llanilgan. Bu maqol insonning bilim va ko'rish qobiliyati bilan uning hissiyotlari o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalaydi [García Márquez, 1985; 156].

O'zbek xalq og'zaki ijodida, xususan, maqol va matallar, iboralar tarkibida “Ko'z” so'zi bilan bog'liq ko'plab assotsiativ ma'nolar mavjud. Bu maqol va iboralar ko'plab badiiy asarlarda qo'llanilgan.

A.Qodiriyning “O'tkan kunlar” romanida bunday iboralardan unumli foydalanilgan:

Otabek ota-onasi oldida ko'z ochib ko'rgan Kumushbibi bilan vidolashish uchun qaynotasining hovlisiga qarab ketdi [Qodiriy, 2000; 236].

Bu parchada “Ko'z ochib ko'rgan” iborasi yoshlikdan beri tanish, aziz, qadrdon degan ma'noda qo'llanilgan. Ko'z ochmoq – hayotga kelmoq, tug'ilmoq, dunyoni ko'ra boshlamoq ma'nolarini o'z ichiga oladi.

O'.Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romanida “ko'z tegmoq” iborasining qo'llanilishi:

Qo'y, bolam, ko'z tegmasin, xudoning o'zi asrasin [Hoshimov, 2012].

Mazkur jumladagi “ko'z tegmoq” iborasi xalq orasida keng tarqalgan e'tiqodga bog'liq bo'lib, birovning hasad va yomon niyatli qarashi oqibatida ziyon yetishi degan ma'noni anglatadi. Ko'z bu o'rinda salbiy kuch, ziyon, zarar, hasad manbai sifatida talqin etiladi.

T.Murodning “Otamdan qolgan dalalar” qissasida “ko'zini olmaslik” iborasi qo'llanilgan:

Dehqon xalqi osmonga tikildi. Ko‘zini osmondagi bulutlardan olmadi [Murod, 2018].

Bu jumlada “ko‘zini olmaslik” iborasi diqqat bilan qaramoq, e‘tibor bilan kuzatmoq ma‘nolarida qo‘llanilgan. Ko‘z bu o‘rinda e‘tibor, diqqat, muhimlik ma‘nolarida qo‘llanilgan.

7. Ko‘z – ruhiy va jismoniy holat ifodasi. Ispan adabiyotida “Ko‘z” tushunchasi personajlarning ruhiy va jismoniy holati o‘zgarishlarini ifodalovchi vosita sifatida keng qo‘llaniladi. Bu borada X.Beristaynning “Ritorika va she‘riyat” lug‘atida ham ko‘zning ruh ifodasi ekanligiga ko‘plab misollar berilgan [Beristáin, 1985]. F.G. Lorkaning “Bodega española” (“Ispan mayxonasi”) she‘rida ko‘z orqali ruhiy holat bunday tasvirlanadi:

*Cuando cierro los ojos,
no se queda dormido
ninguno de mis miembros
ni mi sangre tampoco* [García Lorca, 1998; 205].

*Ko‘zlarimni yumganimda,
mening birorta a‘zoyim
ham uxlab qolmaydi,
qonim ham uxlamaydi.* (Muallif tarjimasini)

Ushbu she‘rda ko‘zlarni yumish – tinchlik, orom olish holati bilan bog‘lanadi, lekin shoirning tanasi va qoni tinchlik topmaydi. Ko‘z – ruhiy holat, ichki bezovtalik, qalbdagi tug‘yon belgisi.

G.G. Markesning “Yolg‘izlikning yuz yili” romanida ko‘z orqali qahramonning jismoniy va ruhiy holati tasvirlanadi:

Los ojos se le hincharon de lágrimas y no veía nada [García Márquez, 1999; 187].

Uning ko‘zlari yoshdan shishib ketdi va u hech narsani ko‘rmay qoldi. (Muallif tarjimasini)

Bu jumlada ko‘zlarning yoshdan shishib ketishi – personajning chuqur g‘am-g‘ussa, qayg‘u, iztirob holatida ekanligini ko‘rsatadi. Ko‘z – qahramonning ruhiy va jismoniy holatini ifodalovchi eng muhim belgilerdan biri.

O‘zbek adabiyotida ham “ko‘z” tushunchasi ruhiy va jismoniy holat o‘zgarishlarini ifodalovchi vosita sifatida tez-tez qo‘llaniladi.

A.Qahhorning “Bemor” hikoyasida Saodat xolaning ko‘zlari orqali uning og‘ir jismoniy holati tasvirlanadi:

Saodat xolaning ko‘zlari kirtayib qolgandi, rangi quv o‘chgan, lablarining ikki chekkasida qotib qolgan qon dog‘lari ko‘rinar edi [Qahhor, 1988; 32].

Bu tasvirda ko‘zlarning kirtayib qolishi bemorning og‘ir jismoniy ahvolini ko‘rsatuvchi belgi sifatida keltirilgan. Ko‘z – qahramonning sog‘lig‘i, jismoniy ahvoli

bilan bog‘liq muhim ko‘rsatkich.

Oybek asarlarida ko‘z orqali ruhiy holat ifodalanishi:

Ko‘zlarida allaqanday bir ma‘yuslik, chuqur bir g‘am soyasi bor edi [Oybek, 1985; 143].

Misolda ko‘z qahramon ruhiyatidagi chuqur g‘am, ma‘yuslik va tushkunlik holatini ifodalovchi vosita sifatida qo‘llanilgan.

8. Ko‘z – insonning ijtimoiy va ma‘naviy o‘rnini ifodalovchi vosita. Ispan adabiyotida “ko‘z” tushunchasi insonning jamiyatdagi o‘rni, uning ma‘naviy dunyosi, ijtimoiy mavqeyi bilan bog‘liq holda ham qo‘llaniladi. M. de Servantesning “Don Kixot” asarida bunday misol uchraydi:

Más vale ser honrado escudero que conde deshonrado, porque la honra se ve con los ojos del alma, no con los del cuerpo [Cervantes Saavedra, 1995; 219].

Nomusli qurolbardor bo‘lish nomussiz graf bo‘lishdan afzal, chunki sharaf qalb ko‘zlari bilan ko‘riladi, jismoniy ko‘zlar bilan emas (Muallif tarjimas).

Bu parchada “Qalb ko‘zlari” (“los ojos del alma”) va “jismoniy ko‘zlar” (“los del cuerpo”) o‘rtasida farq qo‘yiladi. Sharaf, or-nomusni insonning ijtimoiy mavqeyi, boyligi orqali emas, balki uning ma‘naviy dunyosi, qalbi, ichki pokligini “ko‘rish” orqali anglash mumkinligi ta‘kidlanadi. Ko‘z – insonning ma‘naviy qimmatini anglash vositasi sifatida talqin etiladi.

G.Markesning “El coronel no tiene quien le escriba” (“Polkovnikka hech kim xat yozmaydi”) qissasida qahramonning ijtimoiy ahvoli ko‘z orqali ifodalanadi:

El coronel, de pie en la puerta, vio a través de sus ojos de casi cincuenta años un grupo de hombres vestidos de blanco conversando frente a la oficina del dentista [García Márquez, 1961; 23].

Polkovnik, eshikda turib, o‘zining qariyb ellik yillik ko‘zlari orqali tish doktori idorasi oldida gaplashib turgan oq kiyimli odamlar guruhini ko‘rdi (Muallif tarjimas).

“O‘zining qariyb ellik yillik ko‘zlari orqali” iborasi polkovnikning uzoq umri, hayotiy tajribasi, ko‘rgan-kechirganlari orqali dunyoni idrok etishini bildiradi. Ko‘z – insonning hayotiy tajribasi, uning dunyoga munosabati, o‘z o‘rnini anglashining belgisi sifatida keladi.

O‘zbek adabiyotida ham ko‘z insonning ijtimoiy mavqeyi, ma‘naviy o‘rni bilan bog‘liq holda qo‘llaniladi. A.Qodiriyning “O‘tgan kunlar” romanida Yusufbek hojining farzandiga nasihatida bunday jumla bor:

Xalqning nazari senda, o‘g‘lim, ko‘zlari seni kuzatadi. Shuning uchun har bir ishingda ehtiyot bo‘l [Qodiriy, 2000; 287].

Bu misolda “xalqning nazari”, “ko‘zlari seni kuzatadi” iboralari – jamiyatning e‘tibori, nazorati, baho berishi ma‘nolarida kelmoqda. Ko‘z – ijtimoiy nazorat, jamiyatning o‘z a‘zolarini kuzatuvi, baho berishi ma‘nosida qo‘llanilgan.

Oybek asarlarida ham ko‘z orqali insonning ijtimoiy mavqeyi, jamiyatdagi o‘rni

ifodalanadi:

Uning ko‘zlari hech kimnikidan qo‘rqmasdi, chunki u halol yashar, hech kimga zarari yo‘q edi [Oybek, 1985; 186].

Misolda ko‘zning qo‘rqmasligi – insonning o‘z hayotidan, ishlaridan, ma’naviy dunyosidan qoniqish hosil qilishi, jamiyat oldida hijolat chekmasligi, uyalmasligi ma’nosida keladi. Ko‘z – insonning jamiyat oldidagi mavqeyi, o‘z o‘rnini anglashi, o‘z ishlaridan ko‘ngli to‘qligi belgisi sifatida qo‘llanilgan.

9. Ko‘z – badiiy tasvir va ko‘chma ma’nolarda. Ispan adabiyotida “ko‘z” tushunchasi ko‘plab ko‘chma ma’nolarda, badiiy tasvir vositasi sifatida qo‘llaniladi. P.Nerudaning “Oda a las flores de Datitla” (“Datitla gullariga madhiya”) she’rida ko‘z ko‘chma ma’noda qo‘llanilgan:

*Con ojos de diamante,
las flores de junio mirarán
la seda del Verano* [Neruda, 2011].

*Iyun gullari
olmos ko‘zlari bilan
yozning ipak matosiga
qaraydilar.* (Muallif tarjimasi)

Bu she’rda gullarga “Olmos ko‘zlar” berilmoqda – ya’ni gullar qimmatbaho toshday yaltirab turadi, ular go‘zallik va nafosatning ramzidir. Ko‘z – nafaqat ko‘rish organi, balki yaltirash, nur sochish, go‘zallik timsoli sifatida ham qo‘llanilmoqda.

F.G. Lorkaning “Canción del jinete” (“Chavandoz qo‘shig‘i”) she’rida ko‘z bilan bog‘liq ajoyib obrazlar yaratilgan:

*Córdoba.
Lejana y sola.
Jaca negra, luna grande,
y aceitunas en mi alforja.
Aunque sepa los caminos
yo nunca llegaré a Córdoba.
Por el llano, por el viento,
jaca negra, luna roja.
La muerte me está mirando
desde las torres de Córdoba* [García Lorca, 1998; 76].

*Kordova.
Olisda va yolg‘iz.
Qora ot, katta oy,
va xurjunimda zaytunlar.
Garchi yo‘llarni bilsam ham,
men hech qachon Kordovaga yetib bormayman.
Tekislikdan, shamoldan,*

qora ot, qizil oy.
O'lim menga qarab turibdi
Kordova minoralaridan. (Muallif tarjimai)

Bu she'rdagi "La muerte me está mirando" ("o'lim menga qarab turibdi") misrasida o'limga ko'z berilmoqda – u tirik, u qaraydi, kuzatadi. Ko'z – bu o'rinda jonlantirish, insoniylashtirish vositasi sifatida kelmoqda. O'lim jonli mavjudot sifatida tasvirlanib, uni shoirga nazar solayotgan, uni kuzatayotgan holda gavdalantiriladi.

O'zbek adabiyotida ham *ko'z so'zi* turli xil ko'chma ma'nolarda qo'llaniladi. A.Navoiy asarlarida ko'z bilan bog'liq go'zal tashbehlar yaratilgan:

Ko'z yoshi durri shohvor, bo'ldi g'am durri xaridori [Navoiy, 1991].

Bu misralarda ko'z yoshi – durri shohvor (shohlar durri, qimmatbaho dur) sifatida tasvirlanmoqda. Ko'z yoshi – oddiy suv emas, balki qimmatbaho tosh, dur, gavhar sifatida talqin etilmoqda.

Cho'lpon she'riyatida ham ko'z ko'chma ma'nolarda qo'llaniladi:

Ko'zimning oqiga qadam qo'ydingiz,
Ko'zimning qorasi siz uchun taxt bo'lsin [Cho'lpon, 2000; 87].

Bu misralarda "Ko'zimning oqiga qadam qo'ydingiz" – ya'ni menga aziz va qadrli bo'ldingiz, siz uchun har narsaga tayyorman. "Ko'zimning qorasi siz uchun taxt bo'lsin" – ko'z qorachig'i eng aziz, eng qadrli, eng nozik joyim sizga taxt bo'lsin. Ko'z qorachig'i inson uchun eng muhim, eng qadrli narsa sifatida talqin etiladi.

E.Vohidov she'riyatida ko'z bilan bog'liq ko'chma ma'nolar ko'p uchraydi:

Vatan, sening ko'zlaringga boqib,
o'z ko'zimni yuvdim yoshlarim-la [Vohidov, 2018].

Bu misralarda vatanga ko'z beriladi – u tirik, u qaraydi. Shoir vatanning ko'zlariga boqadi, o'z ko'zini ko'z yoshlari bilan yuvadi – yig'laydi, o'z zaifligi, oqizligidan ko'z yoshlari to'kadi. Ko'z bu o'rinda ham jonlantirish vositasi, ham chuqur hissiyotlarni ifodalovchi ramz sifatida qo'llanilgan.

10. Ko'z – madaniy va milliy xususiyatlarni ifodalovchi vosita. Ispan madaniyatida ko'zga alohida e'tibor qaratiladi. "Mal de ojo" ("ko'z tegishi") tushunchasi ispan xalq madaniyatida muhim o'rin tutadi – bu insonning qarab salbiy ta'sir ko'rsatishi, hasad qilishi. Ko'z – salbiy kuch sifatida ham talqin etiladi. Bu tushuncha ispan adabiyotiga ham chuqur singib ketgan.

F.G. Lorkaning "Romancero gitano" ("Lo'li romansero") to'plamidagi "Romance de la luna, luna" ("Oy romansi") she'rida ko'z orqali hasad, ko'z tegishi, ko'ra bilish qobiliyati kabi tushunchalar ifodalangan. Ispan madaniyatida ko'z – nafaqat ko'rish a'zosi, balki ma'naviy kuch, qalbiy ta'sir ko'rsatish, hasad va zarar yetkazish vositasi sifatida ham talqin etiladi [García Lorca, 1998].

M. de Servantesning asarlarida ko'z – haqiqatni anglash, voqelikni to'g'ri idrok etish qobiliyati bilan bog'liq holda qo'llaniladi. "Don Kixot"ning ko'p qismida asar qahramoni voqelikni "sehrli ko'zlar" orqali ko'radi – oddiy tegirmonni dev, oddiy

qizni malika, oddiy qishloqni qal'a sifatida idrok etadi. Bu esa ispan madaniyatida ko'zning voqelikni anglash, idrok etishdagi o'rni naqadar muhimligini ko'rsatadi [Cervantes Saavedra, 1995].

O'zbek madaniyatida ham ko'zga alohida e'tibor qaratiladi. "Ko'z tegishi", "ko'z-ko'z qilmoq", "ko'zi to'q", "ko'zi och", "ko'z tegmaslik uchun duo qilish" kabi tushunchalar o'zbek xalq madaniyatida muhim o'rin tutadi. Bu tushunchalar o'zbek adabiyotida ham o'z aksini topgan.

O'zbek madaniyatida ko'zning ruhiy-ma'naviy holat bilan bog'liq ko'p qirrali talqinlari mavjud. Ko'z ochiq bo'lsa-da, ammo yurak ko'r – ya'ni inson jismonan ko'ra oladi, ammo ma'naviy jihatdan ko'r, haqiqatni anglay olmaydi. Bu qarama-qarshilik o'zbek adabiyotida ko'p uchraydi.

MUNOZARA

Tahlillar ko'z motivining adabiy ishlatilishida muhim bo'yoqdor ifodalarini ochib beradi. Natijalar ko'z so'zi o'z ma'nolarini davrlar, janrlar va adabiy an'analardan o'tib ketadigan o'ziga xos o'lchamlarda tashkil etilgan ko'p qirrali ramziy motiv sifatida ishlashi haqidagi asosiy gipotezani tasdiqlaydi.

Ko'z – qalb ko'zgusi va ichki dunyoning ifodasi sifatida keng tarqalganligi ko'zlar ikki tomonlama voqelik o'rtasidagi ulanish nuqtalari yoki interfeys sifatida ishlaydigan tana-ruh dualistik tushunchasining doimiylikni ko'rsatadi. Bu konsepsiya mumtoz adabiyotdan zamonaviy adabiyotgacha mavjud bo'lib, inson tanasini va uning ma'nolarini madaniy tushunishda antropologik doimiylikni aks ettiradi.

Ko'z – nazorat va hokimiyat ramzi bo'lib ko'rish va hokimiyat o'rtasidagi M.Fuko va boshqa olimlar tomonidan nazariy jihatdan ishlab chiqilgan yaqin aloqani ko'rsatadi [Foucault, 1983]. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bunday holat siyosiy avtoritarizm tarixiy kontekstlarida alohida ahamiyatga ega, nazorat ijtimoiy tajribalari va ularning adabiy tasviri o'rtasida aloqa mavjudligini ko'rsatadi.

"Ko'z tegishi va fantastik elementlar" bilan bog'liqligi ko'z tabiatdan tashqari kuchlari haqida xalq ishonchlari saqlanib qolgan madaniy kontekstlar bilan bog'liq adabiy an'analarda ko'proq keng tarqalgan. Bu topilma o'ziga xos an'analarga ko'ra ramziy funksiyalarning o'zgarishi haqidagi ikkilamchi gipotezani tasdiqlaydi, shu bilan birga, adabiyotning xalq tasavvuridagi elementlarni o'zlashtirish va o'zgartirish qobiliyatini ko'rsatadi.

Ispan va o'zbek adabiyotida ko'z so'zi bilan bog'liq o'xshash assotsiatsiyalar ko'p. Ikkala adabiyotda ham ko'z – qalb ko'zgusi, muhabbat ramzi, ma'rifat va idrok belgisi sifatida talqin etiladi. Ammo har bir milliy adabiyotning o'ziga xos xususiyatlari ham yaqqol ko'rinadi.

Ispan adabiyotida ko'z – ko'proq sirlilik, mistika, taqdir va o'lim bilan bog'liq holda qo'llanilsa, o'zbek adabiyotida ko'z – ko'proq muhabbat, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq holda qo'llaniladi.

Tadqiqot natijasida aniqlangan ko'z so'zi bilan bog'liq o'nta ramziy holat adabiyot nazariyasi va ramziy tadqiqotlar uchun muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, ular alohida asarlardan o'tib ketadigan va umumiy ma'no "grammatikasi"ni tashkil

etadigan ramziy tizimlarning mavjudligi haqidagi S.Todorovning g'oyasini qo'llab-quvvatlaydigan empirik dalillarni taqdim etadi [Todorov, 2013].

Ikkinchidan, ko'z motivining ramziy o'lchamlarini tahlil qilish adabiyotda boshqa tana motivlarini o'rganish uchun metodologik model taqdim etadi, shu bilan R.G. Echevarya taklif qilganidek, "tana poetikasi"ni rivojlantirishga hissa qo'shadi [González Echevarría, 2001; 165].

Ko'rinishdan turli xil ramziy o'lchamlar (masalan, "ichki ko'z" va "ko'rlik muqobil ko'rish sifatida" o'rtasidagi aloqa) o'rtasidagi bog'lanishlarning aniqlanishi adabiy motivlar ajralgan ramzlardan ko'ra murakkab ma'no tarmoqlari sifatida ishlashini ko'rsatadi. Bu kuzatuv adabiy ramziylikka bo'lgan oddiyroq yondashuvlarni shubha ostiga qo'yadi va dinamik va kontekstual yondashuvlarni qo'llab-quvvatlaydi.

Nihoyat, "ko'z" motivini ishlatishda kuzatilgan evolyutsiya O.Pasning adabiy ramzlarning yangilanish va yangi madaniy kontekstlarga moslashish qobiliyati, shu bilan birga, an'anaviy ma'nolari bilan aloqalarni saqlab qolish haqidagi tezisini tasdiqlaydi [Paz, 1993].

Mazkur tadqiqot natijalarni talqin qilishda hisobga olinishi kerak bo'lgan ba'zi cheklovlarga ega. Birinchidan, tahlil qilingan korpus turli adabiy an'analarning asarlarini o'z ichiga olsa-da, ispan va o'zbek matnlari ustunlik qiladi, bu boshqa adabiy an'analarga topilmalarni umumlashtirish imkoniyatini cheklashi mumkin.

Ikkinchidan, ramziy o'lchamlar tahlili asoslangan bo'lsa-da, turli nazariy asoslar yoki metodologik yondashuvlarga ko'ra o'zgarishi mumkin bo'lgan ma'lum darajadagi subyektiv talqinni o'z ichiga oladi.

Uchinchidan, tahlil asosan narrativ va poetik matnlarga qaratilgan, dramatik matnlarning kamroq vakilligiga ega, bu ushbu janrning o'ziga xos ramziy o'lchamlarini kam baholashi mumkin.

Olingan natijalardan, kelajakdagi tadqiqotlar uchun bir necha istiqbolli yo'nalishlar aniqlandi: 1) adabiyotda "ko'z" motivi va uning vizual san'atlar, kino va yangi raqamli OAVlarida tasvirlanishi o'rtasidagi bog'lanishlarni o'rganish; 2) gender tahlil: erkak va ayol mualliflar o'rtasida "ko'z" motivini ishlatishda sezilarli farqlar mavjudligi va bu farqlar jismoniylik va qarashning turli tajribalarini aks ettirishini tadqiq qilish; 3) o'ziga xos tarixiy davrlarda yoki o'ziga xos adabiy an'analarda ichida "ko'z" motivining o'zgarishini o'rganadigan batafsil uzunlamasiga tadqiqotlar o'tkazish; 4) qiyosiy adabiyot va ramziy tahlilni o'qitish uchun assotsiativ bog'lanishlar tahlilga asoslangan didaktik metodologiyalarni ishlab chiqish.

XULOSA

Ushbu tadqiqot ispan va o'zbek badiiy asarlarida *ko'z* so'zi bilan bog'liq asosiy ramziy o'lchamlarni muntazam ravishda aniqlash va tahlil qilishga imkon berdi. Natijalar *ko'z* so'zi o'z ma'nolarini davrlar, janrlar va adabiy an'analardan o'tib ketadigan o'ziga xos o'lchamlarda tashkil etilgan ko'p qirrali ramziy motiv sifatida ishlashi haqidagi asosiy gipotezani tasdiqlaydi. Shuningdek, ko'rish va bilimning falsafiy va madaniy konsepsiyasidagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi motivning evolyutsiyasi aniqlanib, tasdiqlandi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, motivning o'ziga xos namoyon bo'lishlari o'ziga xos adabiy an'analarga ko'ra o'zgaradi, lekin turli madaniy va tarixiy kontekstlarda chuqur ramziy ma'no yadrosi saqlanadi. Ispan va o'zbek adabiyotida ko'z orqali hayotning asosiy jihatlari – muhabbat, hayrat, idrok, bilim, nazorat, hokimiyat, identifikatsiya va boshqa tushunchalar ifodalanadi. Har ikki milliy adabiyotda ham *ko'z so'zi* bilan bog'liq assotsiatsiyalarning o'rganilishi milliy tafakkurdagi obrazli idrok, dunyoni poetik anglash an'alarini tushunishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, milliy adabiyot va madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq anglash, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash uchun muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Beristáin, H. (1985). *Diccionario de retórica y poética*. México: Porrúa.
2. Bobir, Z.M. (1971). *Muxtasar*. Toshkent: «Fan» nashriyoti.
3. Firdavsiy, A. (2012). *Shohnoma (H.Homidiy, tarj.; J.Muhammad, mas. muhar.)*. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti.
4. Foucault, M. (1983). *Vigilar y castigar: Nacimiento de la prisión*. Madrid: Siglo XXI Editores.
5. García Lorca, F. (1998). *Romancero gitano*. Madrid: Alianza Editorial.
6. García Márquez, G. (1961). *El coronel no tiene quien le escriba*. Buenos Aires: Editorial Sudamericana.
7. García Márquez, G. (1981). *Crónica de una muerte anunciada*. Bogotá: Editorial Oveja Negra.
8. García Márquez, G. (1985). *El amor en los tiempos del cólera*. Bogotá: Editorial Oveja Negra.
9. García Márquez, G. (1999). *Cien años de soledad*. España: Plaza & Janés.
10. González Echevarría, R. (2001). *La voz de los maestros: escritura y autoridad en la literatura latinoamericana moderna*. Madrid: Editorial Verbum.
11. Hoshimov, O'. (2012). *Ikki eshik orasi*. Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati.
12. Jiménez, J.R. (1992). *Poesías escogidas*. Madrid: Cátedra.
13. Machado, A. (2008). *Campos de Castilla*. Madrid: Cátedra.
14. Mirtemir. (1980). *Asarlar: she'rlar* (4 j., 1-j.). Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.
15. Mirzoev, J. (2024). "Ko'z" komponentli frazeologik birliklarning tasnifi va ularning semantik xususiyatlari (S.Ayniyning "Eski maktab" povesti misolida). *Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika*, 2(1), 6–12. <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss1-pp116-125>.
16. Murod, T. (2018). *Otamdan qolgan dalalar*. Toshkent: «O'zbekiston» NMIU.
17. Navoiy, A. (1991). *Mukammal asarlar to'plami* (20 j.). Toshkent: «Fan» nashriyoti.
18. Neruda, P. (2011). *Veinte poemas de amor y una canción desesperada*. Barcelona: Austral.
19. Olimjon, H. (1951). *Tanlangan asarlar*. Toshkent: O'zSSR davlat nashriyoti.
20. Oripov, A. (2000). *Tanlangan asarlar*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
21. Oybek, M.T. (1985). *Mukammal asarlar to'plami (qo'sh. 20-j.)*. Toshkent: O'zbekiston SSR «Fan» nashriyoti.
22. Paz, O. (1993). *La llama doble: Amor y erotismo*. Barcelona: Seix Barral.
23. Qahhor, A. (1988). *Asarlar* (5 j.). Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.
24. Qodiriy, A. (2000). *O'tkan kunlar*. Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa konserni.
25. Raxmatullayeva, X. (2024). *Antiutopik adabiyot evolyutsiyasi va uning o'ziga xos jihatlari: keng qamrovli tahlil. Filologiya masalalari*, 51(4), 227–241.
26. Cervantes Saavedra, M. de. (1995). *Don Quijote de la Mancha* (J.J. Allen, Ed.). Madrid: Ediciones Cátedra.

27. Silva, M.O., Melo-Gomes, L. de, & Moro, M.M. (2024). From words to gender: Quantitative analysis of body part descriptions within literature in Portuguese. *Information Processing & Management*, 61(3), 103647. <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2024.103647>.
28. Starobinski, J. (2002). *El ojo vivo*. España: Cuatro.
29. Todorov, T. (2013). *Introducción a la literatura fantástica*. Madrid: Siglo XXI Editores.
30. Ulug'ov, A. (2018). *Adabiyotshunoslik nazariyasi*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
31. Vohidov, E. (2018). *Tanlangan asarlar*. Toshkent: "Sharq" nashriyoti.
32. Yusuf, M. (2007). *Saylanma: she'rlar, dostonlar, xotiralar*. Toshkent: "Sharq" nashriyoti.
33. Shabanova, S. (2025). Ispan va o'zbek badiiy adabiyotida "Ko'z" so'zining qo'llanilishi: lingvistik semantik va badiiy-estetik tahlil. *The Lingua Spectrum*, 2, 243–249.
34. Cho'lpon. (2000). *Kecha va kunduz*. Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa konserni.

REFERENCES

1. Beristain, H. (1985). *Dictionary of rhetoric and poetics*. Mexico City: Porrua.
2. Bobir, Z.M. (1971). *Summary*. Tashkent: 'Science' Publishing House.
3. Cervantes Saavedra, M. de. (1995). *Don Quixote of La Mancha* (J.J. Allen, Ed.). Madrid: 'Cátedra' Publishing.
4. Cholpon. (2000). *Night and day*. Tashkent: 'East' Publishing and Printing Concern.
5. Firdawsi, A. (2012). *Shahnameh* (H.Hamidiy, Transl.; J.Muhammad, Ed.). Tashkent: Publishing House of the National Library of Uzbekistan named after Alisher Navoiy.
6. Foucault, M. (1983). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Madrid: 21st Century Editors.
7. Garcia Lorca, F. (1998). *Gypsy ballads*. Madrid: Editorial 'Alliance'.
8. García Márquez, G. (1961). *No one writes to the colonel*. Buenos Aires: Sudamericana Publishing House.
9. García Márquez, G. (1981). *Chronicle of a death foretold*. Bogota: 'Black Sheep' Publishing House.
10. Garcia Marquez, G. (1985). *Love in the time of cholera*. Bogota: 'Black Sheep' Publishing House.
11. Garcia Marquez, G. (1999). *One hundred years of solitude*. Spain: Plaza & Janés.
12. Gonzalez Echevarría, R. (2001). *The voice of the masters: Writing and authority in modern Latin American literature*. Madrid: Editorial 'Word'.
13. Hoshimov, O. (2012). *Between two doors*. Tashkent: 'East' Publishing and Printing Joint-Stock Company, Main Editorial Office.
14. Jiménez, J.R. (1992). *Selected poems*. Madrid: Cátedra.
15. Machado, A. (2008). *Fields of Castile*. Madrid: Cátedra.
16. Mirtemir. (1980). *Works: Poems* (Vol. 4, Part 1). Tashkent: Literature and Art Publishing House.
17. Mirzoev, J. (2024). Classification of phraseological units with the component "eye" and their semantic features (on the example of S.Ayni's story "Old school"). *Foreign Linguistics and Linguodidactics*, 2(1), 6–12. <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss1-pp116-125>.
18. Murod, T. (2018). *The fields inherited from my father*. Tashkent: "Uzbekistan" National Publishing and Information Union.
19. Navoiy, A. (1991). *Collected works* (20 vols.). Tashkent: 'Science' Publishing House.
20. Neruda, P. (2011). *Twenty love poems and a song of despair*. Barcelona: Austral.
21. Olimjon, H. (1951). *Selected works*. Tashkent: Uzbek SSR State Publishing House.
22. Oripov, A. (2000). *Selected works*. Tashkent: Literature and Art Publishing House named after Gafur Gulom.
23. Oybek, M.T. (1985). *Collected works* (Vol. 20, suppl.). Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of Uzbekistan SSR.
24. Paz, O. (1993). *The double flame: Love and eroticism*. Barcelona: Seix Barral.

25. Qahhor, A. (1988). *Works* (Vol. 5). Tashkent: Literature and Art Publishing House.
26. Qodiriy, A. (2000). *Bygone days*. Tashkent: 'East' Publishing and Printing Concern.
27. Rakhmatullaeva, Kh. (2024). The evolution and characteristics of antiutopian literature: A comprehensive analysis. *Philology Matters*, 51(4), 227–241.
28. Shabanova, S. (2025). The usage of the word 'eye' in Spanish and Uzbek fiction: Linguistic-semantic and artistic-aesthetic analysis. *The Lingua Spectrum*, 2, 243–249.
29. Silva, M.O., Melo-Gomes, L. de, & Moro, M.M. (2024). From words to gender: Quantitative analysis of body part descriptions within literature in Portuguese. *Information Processing & Management*, 61(3), 103647. <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2024.103647>.
30. Starobinski, J. (2002). *The living eye*. Spain: Cuatro Publishing.
31. Todorov, T. (2013). *Introduction to fantastic literature*. Madrid: 21st Century Editors.
32. Ulugov, A. (2018). *Theory of literary criticism*. Tashkent: Publishing and Printing Creative House named after Gafur Gulam.
33. Vohidov, E. (2018). *Selected works*. Tashkent: 'East' Publishing House.
34. Yusuf, M. (2007). *Selected works: Poems, epics, memoirs*. Tashkent: 'East' Publishing House.